Diskuse

Řeč obžaloby namísto nezaujatých argumentů *Nad prvním pokusem o odbornou biografii Stepana Bandery*

Luboš Veselý

Jméno Stepana Bandery (1909–1959) vyvolává velké vášně a zarputilé polemiky již řadu let. V poslední době tomu není jinak ani v Česku a i zde se setkáváme se třemi zásadními problémy, které psaní a diskuse o této významné a mýty opředěné osobnosti ukrajinských dějin charakterizují. Odhlédneme-li od skutečnosti, že se dostává Banderovi, jeho souputníkům a následovníkům – alespoň na východ od bývalé železné opony – více pozornosti od politiků než historiků, je prvním z nich přetrvávající nálepkování ve stylu „padouch“, nebo naopak „hrdina“. To se zrodilo již za jeho života a zůstává v platnosti i téměř šedesát let po jeho zavraždění. Nejen v politických a publicistických textech, ale i v odborných pracích tak přetrvává snášení argumentů pro jednu, či druhou variantu na úkor snahy popsat Banderův význam v dějinách Ukrajiny i středovýchodní Evropy a zasadit jeho činy a odkaz do širšího kontextu.

Zadruhé se povětšinou setkáváme s etnocentrickým přístupem, což v hodnocení člověka, který sám usiloval o vznik ukrajinského národního státu, kde nemělo být místo pro Poláky, Rusy a Židy, sice nepřekvapuje, ale vede k jednostranným výkladům událostí a nepomáhá skutečnému historickému poznání. Navíc, což je třetí úskalí, se spory o Banderu většinou ani tak netýkají jeho osoby, ale spíše Organizace ukrajinských nacionalistů (*Orhanizacija Ukrajinskich Nacionalistiv* – OUN), Ukrajinské

povstalecké armády (*Ukrajinska Povstanska Armija* – UPA), ukrajinského nacionalismu obecně a toho, co Stepan Bandera symbolizuje. Pro velkou část Ukrajinců je hrdinou, který bojoval za nezávislý ukrajinský stát, byl vězněm polských žalářů a nacistického koncentračního tábora a v exilu jej zavraždil agent sovětského Výboru pro státní bezpečnost (*Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti* – KGB). Pro Poláky je většinou teroristou, jenž zosnoval vraždu ministra vnitra předválečného Polska Bronisława Pierackého, a představitelem hnutí, jež v letech 1943 a 1944 organizovaně vyvraždilo na sto tisíc Poláků na Volyni a v Haliči. Rusové Banderu dodnes vesměs mají za zrádce (byť nikdy nebyl sovětským občanem ani nežil na sovětském území), kolaboranta, fašistu, nacionalistu a agenta západních rozvědek, jenž je zosobněním všech těch obyvatel Ukrajiny, kteří se snažili či snaží odtrhnout toto území od východní říše a vymanit je z vlivu Moskvy. Pro Židy je pak často ztělesněním holokaustu, byť sám strávil roky 1942 až 1944 v koncentračním táboře Sachsenhausen a oba jeho bratři byli zavražděni v Osvětimi.

Je s podivem, že historiografie se tak význačné a rozporuplné osobnosti zatím věnovala minimálně. Jakkoliv „banderovci“ byli vděčným námětem komunistické propagandy v Sovětském svazu, Polsku i Československu, jméno a osudy Stepana Bandery byly většinou zamlčovány. Naopak na západě Ukrajiny a v ukrajinském exilu se z generace na generaci předávala jeho životní legenda. Dnes je na Ukrajině nejrozšířenější jeho populárně-naučná biografie *Stepan Bandera: Člověk a mýtus* z pera spisovatelky Halyny Hordasevyčové (1935–2001), která tam v roce 2015 vyšla již v pátém vydání (v nákladu 3500 výtisků).¹ Byť je doplněna řadou dokumentů a seznamem použité literatury, nesplňuje vědecké standardy a jedná se o práci spíše publicistickou, psanou z ukrajinské perspektivy, již autorka věnovala „všem, kteří padli v boji za svobodu Ukrajiny“. Vydavatelům ale nelze upřít snahu představit různé pohledy na Banderův život a odkaz, když text životopisu doplnili o články několika historiků (bohužel rovněž bez poznámkového aparátu). Banderu jako bojovníka za svobodu proti bolševismu představuje v krátké životopisné črtě ukrajinský historik Volodymyr Serhijčuk v úvodu rozsáhlé edice dokumentů sovětských bezpečnostních orgánů týkajících se Banderovy osoby, která vyšla v Kyjevě v roce 2009.² Mladý ukrajinský historik Mykola Posivnyč vydal v roce 2008 stručnou práci *Stepan Bandera: Život zasvěcený svobodě*,³ jež vyšla v rozšířené podobě opět v roce 2015. Představuje Banderu jako „patriota, organizátora a představitele osvobozeneckého hnutí“, jenž je „vzorem pro dnešní mladou generaci“. V hagiografickém duchu se nese i dvoudílná publikace *Stepan Bandera – symbol národa*, kterou vydal v roce 1996 ve Lvově veterán Organizace ukrajinských nacionalistů a někdejší

1 HORDASEVYČ, Halyna: *Stepan Bandera: Ljudyna i mif*. Kyjiv, KM Publishing 2015 (5., doplněné vydání).

2 SERHIJČUK, Volodymyr (ed.): *Stepan Bandera u dokumentach raďanskyh orhaniv deržavnoj bezpeky (1939–1959)* [Stepan Bandera v dokumentech sovětských orgánů státní bezpečnosti]. Kyjiv, PP Serhijčuk 2009.

3 POSIVNYČ, Mykola: *Stepan Bandera: Žyttja, prysvjačene svobodi*. Toronto – Lviv, Litopys UPA 2008.

vedoucí jejího referátu propagandy, dlouholetý politický vězeň Petro Dužyj.⁴ Součástí rozsáhlé publikace jsou Banderovy články a přepisy některých jeho rozhovorů. Obdobně vyličení jeho života pojal národovecký aktivista Jevhen Perepička a řeckokatolický kněz Ihor Car.⁵ Sám za sebe hovoří název knihy vzešlé z pera ukrajinského exilového aktivisty Petro Mirčuka *Stepan Bandera – symbol revolučního odhodlání*.⁶ Na základě Mirčukova životopisu a za prostředky ukrajinské diaspory natočil v roce 1995 režisér Oles Jančuk film *Atentát: Podzimní vražda v Mnichově*. Ten se však více než na Banderův život soustřeďuje na poválečnou situaci vojáků Ukrajinské povstalecké armády na západě Ukrajiny i v západních okupačních zónách a na přípravu a provedení jeho vraždy.

Ruský historický diskurz o Banderovi, banderovcích a ukrajinských nacionalistech je podobně emotivní, pouze s opačným nábojem. Krásná, populárně-naučná i odborná literatura pokračují v so-

větské tradici jejich jednoznačného odsuzování a očerňování. V edici „Vojenský archiv“ vydalo v roce 2014 moskevské nakladatelství Veče knihu *Stepan Bandera: „Ikona“ ukrajinského nacionalismu*, kterou napsal bývalý voják Oleg Smyslov. Jedná se o upravený titul stejného nakladatelství z roku 2011. Autor uvádí mezi zdroji i Archiv Federální bezpečnostní služby (*Feděralnaja služba bezopasnosti* – FSB) Ruské

Stepan Bandera (1909–1959) je v dnešním Polsku a Rusku demonizován, na západní Ukrajině se stal předmětem nacionalistického kultu. Jedna z mnoha jeho soch se tyčí ve Lvově (foto kampot.org.ua)

- 4 DUŽYJ, Petro: *Stepan Bandera – symvol nacij: Eskiznyj narys pro žyttja i dijalnistj Providnyka OUN* [Esejistický náčrt života a činnosti vůdce OUN]. Lviv, Halycka vydavnyča spilka 1996.
- 5 PEREPIČKA, Jevhen: *Fenomen Stepana Bandery*. Lviv, Spolom 2008; CAR, Ihor: *Za što my ljubimo Banderu: Z narody 100-litja vid dňa narodžennja Velikoho Syna Ukrajiny* [Za co milujeme Banderu: K příležitosti stoletého výročí narození velkého syna Ukrajiny]. Lviv, Papuha 1999. Publikace je online dostupná z: http://blagoslovennya.org/wp-content/uploads/2013/02/036_bandera.pdf. (Odkazy na elektronické verze tištěných publikací v tomto článku uvádíme jen u hůře dostupných ukrajinských titulů.)
- 6 MIRČUK, Petro: *Stepan Bandera – symvol revolucijnoji bezkompromisovosty*. New York – Toronto, Orhanizacija oborony čotyryjoch svobid Ukrajiny 1992.

federace, bohužel však ani jedno vydání práce neobsahuje odkazy na konkrétní prameny, jakkoliv autor usiluje o zdání odborného přístupu.⁷

K nepočetným výjimkám patří historici mladší generace Kiril Alexandrov z Petrohradu (spoluautor druhého dílu *Dějin Ruska* Andreje Zubova) a Alexandr Gogun, který se věnuje ukrajinskému partyzánskému hnutí a vydal knihu *Mezi Hitlerem a Stalinem: Ukrajínští povstalci*.⁸ Gogun, který působí na Svobodné univerzitě v Berlíně, v úvodu své knihy píše: „Ještě v časech soudruhů Lenina a Stalina lidé na ‘národnostních periferiích’ přemýšleli, jak by mohli dobře žít bez neodbytné péče ‘staršího bratra’. A někteří nejen přemýšleli, ale brali do rukou i zbraň. (...) Nemenší [než mezinárodní] ‘uznání’ ukrajínští nacionalisté získali i u sovětského vedení: rozhodnutí o provedení likvidačních operací proti vedoucím představitelům OUN Jevhenu Konovalcovi, Lvu Rebetovi a Stepanu Banderovi osobně přijímali Josif Stalin a Nikita Chruščov.“⁹

Polští autoři se většinou soustřeďují na násilí spáchané ukrajinským meziválečným a válečným podzemím na polském obyvatelstvu, čímž pokračují v tradicích propagandy Polské lidové republiky.¹⁰ Nepočítáme-li silně tendenční práci komunistického a později nacionalistického historika Edwarda Pruse *Stepan Bandera 1909–1959: Symbol zločinu a krutosti*¹¹ a několik medailonků na různých internetových serverech (včetně poněkud obskurních článků s názvy „Stepan Bandera – ukrajinský Bin Ládín“ nebo „Biografie a zajímavosti ze života Stepana Bandery“),¹² je jedinou polskou biografií titul Wiesława Romanowského *Bandera: Terrorista z Haliče*.¹³ Práce tohoto sociologa, někdejšího aktivisty Solidarity, novináře a diplomata má charakter spíše publicistický, přesto však ani její poněkud expresivní titul, ani některé další nedostatky nesnižují snahu autora o vyvážený přístup. Jedná se bezpochyby o biografii nejen nejčtivější, ale i dosud nejpříznivější. Obsahuje mimo jiné zajímavé srovnání Bandery s Józefem Piłsudským, který (jak autor uvádí) na rozdíl od Bandery přepadal v dobách carského Ruska banky sám. Romanowski také přiznává ne zcela příznivý vztah Poláků ke „svým“ pěti milionům občanů ukrajinské národnosti před druhou světovou válkou, podíl politiky druhé Polské republiky (*II. Rzeczpospolita*) na vzniku násilného odporu Ukrajinců a Piłsudského rozkazy k násilné „pacifikaci“ ukrajinských vesnic.

7 SMYSLOV, Oleg: *Stěpan Banděra: „Ikona“ ukrajskogo nacionalizma*. Moskva, Veče 2014; TÝŽ: *Stěpan Banděra i borba OUN*. Moskva, Veče 2011.

8 GOGUN, Alexandr: *Meždu Gitlerom i Stalinym: Ukrajskije povstancy*. Sankt-Petěrburg, Něva 2004.

9 *Tamtéž*, s. 5.

10 Podrobněji viz VESELÝ, Luboš: Proti „fašistickým bandám UPA“: Ukrajinci v propagandě lidového Polska. In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 4 (2010), s. 667–701.

11 PRUS, Edward: *Stepan Bandera 1909–1959: Symbol zbrodni i okrucieństwa*. Wrocław, Nortom 2004.

12 Stepan Bandera – ukraínski bin Laden. In: Salon24.pl [online]. 01.01.2009 © Salon24.pl [cit. 2017-06-06]. Dostupné z: <http://65-lat-temu.salon24.pl/86781,stepan-bandera-ukrajski-bin-laden>; Biografia i ciekawostki z życiorysu Stepana Bandery. In: Biografia24.pl [online]. © Biografie24.pl [cit. 2017-06-06]. Dostupné z: <https://biografia24.pl/stepan-bandera/>. Bandera je zde zařazen v kategoriích „světoví vůdci“ a „zločinci“.

13 ROMANOWSKI, Wiesław: *Bandera: Terrorysta z Galicji*. Poznań, Demart 2012.

Ukrajinskému nacionalistickému hnutí a Ukrajinské povstalecké armádě se v Polsku obšírně věnuje historik Grzegorz Motyka, jehož práce rovněž usilují o nestranný přístup,¹⁴ samotným Banderou se však blíže nezabýval.

V českém prostředí byli „banderovci“ také vděčným tématem komunistické propagandy, a to nejen koncem čtyřicátých let, kdy se několik desítek příslušníků Ukrajinské povstalecké armády snažilo přes československé území přejít do západních okupačních zón Německa a Rakouska. Známy je čtvrtý díl televizního seriálu *30 případů majora Zemana* nazvaný *Rubínové kříže*, v němž se Zeman vydává za jednoho z „banderovců“. Rozsáhlou knihu o „banderovcích“ vydal v roce 1989 komunistický funkcionář (dlouholetý ministr zahraničí) a novinář Bohuslav Chňoupek.¹⁵ Další novinář Milan Syruček se v publicistické knize *Banderovci – hrdinové nebo bandité?* snaží přiblížit osudy Ukrajinské povstalecké armády a Stepana Bandery, přičemž využívá své četné pobyty na Ukrajině, návštěvy tamních archivů i rozhovory s veterány UPA a ukrajinskými dějepisci.¹⁶ Z českých historiků se Banderovi doposud krátce věnoval pouze David Svoboda v článku „Přízrak bloudí dál... O ukrajinském nacionalismu“. V kontextu vývoje ukrajinského nacionalismu ve dvacátém století a jeho demonizace si všímá, že „je pro současnou povrchní kritiku ukrajinského nacionalismu oné doby příznačná i častá neznalost životní dráhy Stepana Bandery a z toho plynoucí přecenění jeho role v pozdějších událostech. ...osud mu neumožnil zasahovat do bezprostředního dění na Ukrajině v rozhodujícím období od roku 1941.“¹⁷

Již za Banderova života a ještě více po jeho smrti převládalo černobílé hodnocení jeho díla i odkazu. Stejně problematické je ztotožňování ukrajinského nacionalismu výlučně s Banderou, Organizací ukrajinských nacionalistů, Ukrajinskou povstaleckou armádou a západní Ukrajinou, jak trefně již v roce 2007 poznamenal kanadský historik David R. Marples. Zásadní problém v pohledu na ukrajinský nacionalismus podle něj spočívá v „nedostatečné historické debatě nad otázkami, které zřetelně stále diskusi potřebují“.¹⁸

Dosavadní diskuse byly bohužel značně vypjaté a zpolitizované. Příčinil se o to i někdejší ukrajinský prezident Viktor Juščenko, který v samém závěru svého funkčního období v lednu 2010 udělil Banderovi posmrtně titul Hrdina Ukrajiny (který je odvozeninou titulu Hrdina Sovětského svazu). V následné smrti článků se Stepanu Banderovi věnovala řada osob, někdy i historici, včetně Timothyho

14 Viz např. MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk 2006.

15 CHŇOUBEK, Bohuš: *Banderovci*. Bratislava, Smena 1989.

16 SYRUČEK, Milan: *Banderovci – hrdinové nebo bandité?* Praha, EPOCHA 2008.

17 SVOBODA, David: Přízrak bloudí dál... O ukrajinském nacionalismu. In: *Dějiny a současnost*, roč. 36, č. 8 (říjen 2014), s. 10–14, zde s. 12.

18 MARPLES, David R.: *Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine*. Budapest – New York, Central European University Press 2007, s. 287.

Snydera,¹⁹ a v Kyjevě byl vydán zajímavý sborník,²⁰ kde dostali prostor zastánci různých pohledů. Celkově však tyto polemiky diskusi o Banderovi spíše vyhrotily a nepřinesly nic nového.

Prvním „úplným a vědecky zpracovaným životopisem představitele ukrajinské krajní pravice Stepana Bandery“ (jak stojí na obálce) má být kniha *Stepan Bandera: Život a druhý život ukrajinského nacionalisty. Fašismus, genocida a kult*, kterou v roce 2014 vydal mladý a pro mnohé kontroverzní historik polsko-německého původu Grzegorz Rossoliński-Liebe, působící v současnosti na Svobodné univerzitě v Berlíně.²¹ Publikace vychází z jeho doktorské disertace obhájené na Hamburské univerzitě v roce 2012. Autor extenzivně publikuje k tematice ukrajinského nacionalismu, přičemž se snaží dokázat jeho „zločinnou podstatu“.²² Spis čítající více než pět set stran textu je členěn do deseti, svým rozsahem i způsobem zpracování značně odlišných kapitol. V první, nazvané „Heterogenita, modernita a obrat doprava“, se autor snaží ztotožnit ukrajinský nacionalismus s fašismem, ve druhé stručně nastiňuje Banderovy „Formativní roky“ (jak zní její název). Další tři kapitoly – „Atentát na Pierackého a varšavský a lvovský proces“, „Ukrajinská národní revoluce: masové násilí a politická katastrofa“ a „Odboj, kolaborace a genocidní aspirace“ – jsou v podstatě rozvlácným výčtem různých zločinů, jichž se ukrajinští nacionalisté dopustili či mohli dopustit. Kapitola šestá, nazvaná „Třetí světová válka a globalizace ukrajinského nacionalismu“, čítá pouhých šestadvacet stran a autor se v ní (nepříliš zdařile) pokouší popsat poválečnou situaci na západě dnešní Ukrajiny a kontakty ukrajinských nacionalistů se západními tajnými službami. V sedmé kapitole „Vůdce v exilu“ líčí Banderův život v Německu, ukončený úspěšným a „téměř perfektně připraveným“ atentátem v roce 1959, jak píše v závěru knihy (s. 545). Kapitola osmá „Bandera a sovětská propaganda“ i devátá „Obrození kultu“ se soustředí na Banderův „posmrtný život“, sestávají však z nakupených informací bez hlubší analýzy. Rozsáhlá závěrečná kapitola „Návrat na Ukrajinu“ horuje proti Banderovi jako symbolu boje za ukrajinskou nezávislost po rozpadu Sovětského svazu. V celé práci autor více pozornosti než Stepanu Banderovi a jeho hnutí věnoval obecně ukrajinskému nacionalismu, respektive úsilí odsoudit jej jako zavrženíhodný fenomén. To činí jeho biografii jako celek nepřehlednou, ale i koncepčně problematickou.

Kniha by se dala shrnout do jedné teze, obšírně představené v závěru. Vnímání Bandery a „jeho hnutí“ je podle ní utvářeno jeho vlastní poválečnou propagandou,

19 SNYDER, Timothy: A Fascist Hero in Democratic Kiev. In: *New York Review of Books*. NYR Daily [online]. 24.02.2010 [cit. 2017-06-06]. Dostupné z: <http://www.nybooks.com/daily/2010/02/24/a-fascist-hero-in-democratic-kiev/>.

20 AMAR, Syril Tarik – BALYNSKYJ, Ihor – HRYCAK, Jaroslav (ed.): *Strasti za Banderou* [Vášně kolem Bandery]. Kyjiv, Hrani-T 2010.

21 ROSSOLIŃSKI-LIEBE, Grzegorz: *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist. Fascism, Genocide, and Cult*. Stuttgart, Ibidem 2014, 654 strany, 66 ilustrací a 7 map, ISBN 978-3-8382-0604-2.

22 Viz např. ROSSOLIŃSKI-LIEBE, Grzegorz: *The Fascist Kernel of Ukrainian Genocidal Nationalism*. (The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies, č. 2402.) Pittsburgh, Center for Russian & East European Studies, University of Pittsburgh 2015.

uzpůsobenou realitě studené války, zatímco ve skutečnosti byl Stepan Bandera „jednou z ústředních postav revolučního a genocidního ukrajinského nacionalistického hnutí, které připomínalo takové skupiny, jako byla Ustaša, Železná garda a Hlinkova strana. (...) Po založení UPA na sklonku roku 1942 a počátku roku 1943 se OUN stala partyzánským podzemním hnutím podobným jako lesní bratři v baltských státech, ale nevzdala se svého fanatického sebevražedného nacionalismu a nepřestala s masovým zabíjením civilistů. (...) Jeho nejdůležitějším úspěchem bylo, že se stal vůdcem hnutí, které se pokoušelo založit autoritativní národní stát fašistického typu a ‘očistit’ jej od etnických nepřátel a politických protivníků včetně Židů, Poláků, Rusů, ‘Sověťů’, a dokonce i komunistů, levičáků, konzervativců a ukrajinských demokratů. (...) Hlavní potíž s jeho osobou pramení z toho, že se absolutně odevzdal myšlence ‘osvobození’

Ukrajiny. Přijal masové násilí jako prostředek k naplnění tohoto cíle a v důsledku nenacházel pochopení zejména pro lidi spadající do kategorie ‘okupantů’ a ‘nepřátel národa’. Považoval jejich eliminaci za politický úspěch a byl připraven poslat tisíce svých následovníků na jistou smrt. I pokud některé jeho ideály, jako například ochrana Ukrajinců proti Polákům a Rusům, mohou vypadat vznešeně, tak metody, které on a jeho hnutí používali, by měly být odhaleny a podrobeny kritice, stejně jako jejich pokračující popírání a eufemizace.“ (s. 531 n.)

V této optice také spočívá zásadní problém knihy. I přes studium téměř veškeré dostupné literatury, mnoha dokumentů v ukrajinských, německých a polských archivech a vzpomínek osob přeživších holokaust i ukrajinských nacionalistů se autor namísto snahy zachytit skutečný průběh událostí, pochopit a popsat motivy a okolnosti jednání Stepana Bandery a dalších ukrajinských nacionalistů uchyluje k jednoznačnému odsudku. Rossoliński-Liebe tak bohužel nepřispívá k porozumění, proč Banderu a jím reprezentované hnutí svého času podporovala velká část obyvatel dnešní západní Ukrajiny a proč se stal a stále je symbolem boje za nezávislost pro značnou část Ukrajinců, a to nejen těch z Haliče. Banderova životní dráha v autorově podání zaniká ve vršení popisů a argumentů, jež mají dokázat, že on i všichni ukrajinští nacionalisté byli a nadále jsou antisemity, rasisty, fašisty, kolaboranty, rusofoby a podobně. Jeho argumentace je však značně plytká, k tématu přistoupil ideologicky a schematicky z antinacionalistického hlediska, bez porozumění historické dynamice i emancipační síle národních hnutí a nacionalismu. Nacionalismus obecně vnímá jako jev úzce propojený s fašismem: „Nacionalismus i fašismus byly [ideologie] ovlivněné rasismem a antisemitismem, avšak nebyly rasistické nebo antisemitské

ve stejné míře. (...) Ačkoliv se nacionalismus a fašismus v praxi odlišují, hranice mezi nimi jsou rozestřené, zejména v případě takových hnutí, jako byla Organizace ukrajinských nacionalistů nebo Ustaša, jež se obě považovaly za nacionalistická 'osvobozenecká hnutí' ve vztahu k ostatním fašistickým hnutím.“ (s. 33 n.)

Ukrajinský nacionalismus autor nehodnotí ve vztahu k tomu polskému či v širším kontextu rozmachu národních hnutí a nacionalismu ve střední a východní Evropě koncem 19. a ve 20. století, nýbrž vidí jej jako něco abnormálního, patologického. Jak píše v úvodní kapitole knihy, „politický liberalismus habsburské říše, jak se vyvinul po roce 1867, učinil haličské Ukrajince více nacionalistickými, populistickými a mystickými, než byli východní Ukrajinci“ (s. 54). Na jiném místě pak tvrdí, že haličský nacionalismus byl také více náboženský a spirituálnější, a proto ho Ukrajinci z jiných částí než z východní Haliče měli velké obtíže přijmout. I když sám přiznává, že někteří z jeho nejdůležitějších teoretiků, jako Dmytro Doncov a Mykola Sciborskyj, nepocházeli z Haliče (klasik ukrajinského nacionalismu Doncov pocházel z Melitopolu, jenž se nachází na levém břehu Dněpru, a přední teoretik OUN, obdivovatel Mussoliniho, kritik Hitlera a antisemitismu Sciborskyj z Žytomyru), tezi o „dvou ukrajinských identitách“, jakož i ukrajinsky a rusky hovořících částech Ukrajiny, opakuje v knize mnohokrát. Nebere přitom do úvahy, že dokonce i po druhé světové válce byly na východě země celé oblasti (zejména venkovské), kde se hovořilo ukrajinsky, a na velké části celého ukrajinského území se používala (a dodnes používá) směs obou jazyků – takzvaný *suržyk*. Ve vztahu k ukrajinskému nacionalismu a jeho stoupencům Rossoliński-Liebe používá expresivní jazyk a přívlastky jako „fanatický“ či „genocidní“ a „sebevražedný“. Výrazy jako „národní revoluce“, „národní osvobození“, „národněosvobozenecké hnutí“ a „nezávislý ukrajinský stát“ dává zásadně do uvozovek s vysvětlením, že v pojetí Organizace ukrajinských nacionalistů a Ukrajinské povstalecké armády „nemohly znamenat osvobození, jelikož nebylo nutné zabít mnoho tisíc civilistů kvůli osvobození Ukrajiny. Termín 'osvobozenecké hnutí' naznačuje, že OUN a UPA byly zcela nebo primárně oddané osvobození Ukrajiny. Výzkum tohoto hnutí však ukazuje, že OUN a UPA se především zabývaly myšlenkou 'očištění' ukrajinských území od etnických a politických protivníků.“ (s. 541) Ze stejného důvodu autor zřejmě knihu kromě svých blízkých věnoval i „památce civilistů zabitých ukrajinskými nacionalisty“.

Ignorování dějinného kontextu je výraznou slabinou práce. Naprostá většina národních států se rodila ve větších či menších potocích krve nevinných obětí, cílem všech národních či nacionalistických hnutí bylo vybojovat stát pro skupinu lidí zvanou národ, jehož hlavní charakteristikou je, jak ukázal politický filozof Karl Deutsch, kromě sdílení konstruované pomýlené představy o společné minulosti také nenávisť k sousedům.²³ Před druhou světovou válkou byla nejružnější nacionalistická, radikální, pravicová, autoritativní a fašistická hnutí na vzestupu v celé Evropě, a jejich zrod na Ukrajině tudíž neznamenal nic výjimečného. Úsilí o vytvoření etnicky homogenních států, třeba i prostřednictvím etnických čistek, není ani specificky

23 DEUTSCH, Karl: *Nationalism and its Alternatives*. New York, Knopf 1969.

ukrajinským, ani pravicovým jevem – mezi jejich největší zastánce v závěru druhé světové války patřili například čeští i polští komunisté a „přeborníky“ v jejich realizaci byli na nejrůznějších místech komunisté sovětské. Plénium Ústředního výboru Polské dělnické strany se v květnu 1945 usneslo, že je třeba ze „Znovuzískaných území“ (*Ziemia Odzyskane*) „odstranit“ všechny Němce,²⁴ k čemuž první tajemník ústředního výboru strany Władysław Gomułka dodal, že státy se budují na národním, nikoliv mnohonárodním principu²⁵ a hlavním úkolem nyní musí být očištění země od Němců a budování národního státu.²⁶

Taktéž antisemitismus nebyl ukrajinským vynálezem. Tato zvrhlá ideologie se rozšířila po celé Evropě a v její východní části nabírala díky historickým okolnostem mimořádně obludných podob. Jak ukazuje například Timothy Snyder ve své známé knize *Krvavé země*, poté co vypukla druhá světová válka a zhroutily se dosavadní instituce, vznikly v oblastech již tak sužovaných různými násilnostmi a křivdami příhodné podmínky k tomu, aby se zde spustila stavidla masového teroru.

Při čtení knihy je těžké ubránit se pocitu, že se Grzegorz Rossoliński-Liebe nesnaží na dostupné dokumenty a svědectví nahlédnout z nějaké původní, dosud neprozkoumané perspektivy, zato však projevuje značnou předsudečnost a neznalost širších souvislostí ovlivňujících dějiny střední a východní Evropy. Jinak by stěžil mohl tvrdit, že „v první polovině roku 1944 opustilo Ukrajinu společně s Němci 120 tisíc Ukrajinců, mezi nimiž bylo mnoho kolaborantů“ (s. 295); v úvodu knihy je označuje přímo za příslušníky Banderova hnutí. Ve skutečnosti jednak „banderovci“ vesměs na těchto územích zůstávali a bojovali proti Polákům a Sovětům, jednak odcházeli nejen ti, kteří byli nějak zaangażováni ve spolupráci s Němci (těch byla menšina), ale před Sověty prchali i Poláci a další obyvatelé, kteří měli zkušenost s jejich vládou po roce 1939.

Stejně povrchní je opakované srovnávání Stepana Bandery se slovenským prezidentem Jozefem Tisem a chorvatským „vůdcem“ Antem Paveličem. Autor se nijak nesnaží postihnout jejich různé životní osudy a vývoj jejich vztahů k Německu (ať již před nástupem Hitlera k moci, nebo po něm), respektive naopak německých

Ke stému výročí Banderova narození v roce 2009 vydala ukrajinská pošta známku s jeho portrétem v hodnotě jedné hřivny (foto wikipedia.org)

24 Viz PAZIK, Aneta: Migracje przymusowe jako instrument konsolidacji państwa narodowego w XX wieku: Przypadek wysiedleń Niemców z Polski po II wojnie światowej. In: *Kultura i Polityka: Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie*, č. 13 (2013), s. 131–152.

25 Viz ROMANOW, Zenon: Ludność niemiecka a problemy osadnictwa polskiego na ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–1949. In: *Stupskie Studia Historyczne*, roč. 1, č. 3 (1993), s. 153–163.

26 Viz THER, Philipp: *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1998, s. 56.

představitelů k nim, ale staví je a jejich mocenské ambice stanout v čele nových státních útvarů na stejnou úroveň. Avšak zatímco Tiso a Pavelić své kroky s nacisty úzce koordinovali (a Tisa k odtržení Slovenska osobně přesvědčoval Hitler v Berlíně), k prohlášení ukrajinské nezávislosti 30. června 1941, podepsané Banderou, a k pokusu ustavit ukrajinskou vládu ve Lvově, obsazeném jednotkami třetí říše, došlo nacistům navzdory. Autor sice uvádí, že proti vyhlášení nezávislosti protestovali přítomní němečtí důstojníci (s. 199), ale tohoto zásadního rozdílu stejně jako významu onoho aktu pro ukrajinské dějiny si nevšímá. Pouze zdůrazňuje, že text prohlášení obsahoval větu o spolupráci ukrajinského státu s nacistickým Německem, které pod vedením Adolfa Hitlera vytváří v Evropě a ve světě nový řád a podporuje ukrajinský národ v úsilí o osvobození z moskevské okupace, a srovnává jej s ustašovským vyhlášením nezávislosti Chorvatska v dubnu 1941, které se sice neodvolávalo na Hitlera (jak autor vyzdvihuje), ale uskutečnilo se pod přímou kuratelou nacistického Německa. Dále opomíjí, že po tomto neúspěšném pokusu postavit Němce před hotovou věc začali být banderovci nacisty pronásledováni a řada jich byla nejen uvězněna (jako sám Bandera), ale také rovnou postřílena.²⁷

Ve věci citlivé otázky kolaborace s nacisty nebere autor v potaz argumenty renomovaných ukrajinských historiků (například důležitý článek Georgije Kasjanova o ideologii OUN²⁸ neuvádí ani v seznamu použité literatury, natož aby se proti jeho argumentům nějak vymezil), jako například všeobecně přijímané hodnocení, že se obě strany snažily vzájemně využívat pro dosažení vlastních cílů. Z neznámých důvodů také považuje Banderu za hlavního stoupence spolupráce s nacisty, přestože sám připouští, že vůdce druhé frakce Organizace ukrajinských nacionalistů Andrij Melnyk nebyl v tomto směru nijak méně dychtivý (s. 242). Ignoruje přitom fakt, že právě vztah k nacistickému Německu se stal jednou z příčin rozštěpení Organizace ukrajinských nacionalistů na Banderovo a Melnykovo křídlo v roce 1940. Stejně tak zcela pomíjí rozporuplný poměr Bandery a jeho frakce k řeckokatolické církvi.

Rossoliński-Liebe uvádí, že i když hlavním strůjcem poválečného teroru byla sovětská tajná služba, Ukrajinská povstalecká armáda „pokračovala v masovém zabíjení civilistů“ a „ignorovala skutečnost, že nemůže vyhrát válku proti mnohonásobně silnějšímu Sovětskému svazu“ (s. 555). Přiznává sice, že „krutost sovětského teroru na západní Ukrajině nemůže být vysvětlena pouze ‘povstaleckými’ aktivitami OUN a UPA“, hned však dodává: „je bez jakýchkoliv pochyb, že fanatický ukrajinský nacionalismus, jenž zaslepoval představitele OUN a UPA, eskaloval krvavý konflikt a stál život řady ukrajinských civilistů“ (s. 308 n.). Při líčení poválečné situace pak bez dalších souvislostí, pouze s odkazem na studii Jeffreyho Burdse

27 Jen na okraj poznamenám, že si autor v případě Tisa poněkud popletl posloupnost událostí. Na rozdíl od jeho tvrzení (s. 197) k vyhlášení slovenské samostatnosti došlo ještě před okupací českých zemí a nedeklarovala ji jen Hlinkova slovenská lidová strana, ale Slovenský sněm.

28 KASJANOV, Georgij V.: Ideologija OUN: Istoryko-retrospektyvnyj analiz. In: *Ukrajinskij istoryčnyj žurnal*, č. 1 a 2 (454 a 455), 2004, s. 29–42 a 68–82. Dostupné online z: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2004/1/3.pdf> a <http://history.org.ua/JournALL/journal/2004/2/5.pdf> [cit. 2017-06-06].

Památník a náměstí Stepana Bandery v ukrajinském Ivano-Frankivsku (foto io.ua)

o západní Ukrajině v počátcích studené války konstatuje, že po Churchillově projevu v americkém Fultonu v březnu 1946 „se zvýšila aktivita OUN-UPA o tři sta procent“ (s. 310). Tato citace významného amerického historika je však značně problematická. Burds v poznámce k tomuto tvrzení sám uvádí, že Churchillův projev měl na zvýšenou povstaleckou aktivitu pouze částečný vliv a důležitějšími motivy byl hladomor v roce 1946, narůstající obtíže při poválečné rekonstrukci a demobilizace sovětské armády.²⁹ S nepřesným používáním citací má autor potíže i na jiných místech. Například na straně 263 cituje někdejšího aktivistu Komunistické strany Západní Ukrajiny Danyla Šumuka, který se v roce 1943 přidal k Ukrajinské povstalecké armádě a ve svých pamětech³⁰ údajně píše o „ideologicko-náboženské výchově, která měla povstalcům UPA umožnit smířit masové vraždy s jejich svědomím“. V Šumukově knize, která je dostupná i v pražské Slovanské knihovně, však nic takového na uvedených čtyřech stranách ani jinde v textu nelze najít.

V poslední (a druhé nejdelší) kapitole „Návrat na Ukrajinu“ se autor rozvláčně zabývá stavbou prvních Banderových pomníků na počátku devadesátých let, vydáváním jeho životopisů na nezávislé Ukrajině, živelným založením několika jeho

29 BURDS, Jeffrey: *The Early Cold War in Soviet West Ukraine, 1944–1948*. (The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies, č. 1505.) Pittsburgh, Center for Russian & East European Studies, University of Pittsburgh 2001.

30 ŠUMUK, Danylo: *Za schidnim obrijem: Spomyny. Dokumenty. Peredruk samvydavnoho tvoruz Ukrajiny* [Za východním obzorem: Vzpomínky. Dokumenty. Přetisk samizdatového vydání z Ukrajiny]. Paryž, Smoloskyp im. V. Symonenka 1974.

muzeí z iniciativy místních nacionalistů na západě Ukrajiny a přejmenováváním ulic jeho jménem. Pohoršuje se přitom nad tím, že tato nadšenecká muzea ve stylu světničky Járy Cimrmana nepředstavují „ukrajinský podíl na holocaustu“ (s. 441). Zřejmě si dost dobře neuvědomuje, že národ, který se stále ještě nachází v procesu svého utváření (jak v případě Ukrajinců Rossoliński-Liebe sám uznává), se sotva chlubí stinnými stránkami svých dějin, neboť příběh o původu, vzniku, jedinečnosti, boji s nepřáteli a příslušný panteon musí být pozitivní, romantický a přitažlivý. Chápe sice, že „vztyčování soch a přejmenovávání ulic je součástí vytváření nové kolektivní identity“, označuje je však bez jakýchkoli argumentů za „antisovětskou, antikomunistickou, antiruskou ukrajinskou nacionalistickou identitu“ (s. 492). To je značně povrchní a diskutabilní tvrzení, přičemž rovnítko mezi pojmy „antisovětský“ a „antiruský“ staví pouze ruská propaganda. A jak známo, málokterý hrdina, jemůž se stavět sochy, nemá spornou minulost. V podkapitole nazvané „Bandera v kontextu dalších vůdcovských kultů“ autor píše, že v několika postkomunistických zemích se znovu šíří kulty „bývalých fašistických, autoritářských a dalších pravicově radikálních vůdců“, a dodává, že v „případě Bandery se na tom podílely různé skupiny včetně paramilitárních organizací, intelektuálů, majitelů restaurací, prodejců vína a triček“ a že „podobná komercializace a šíření vůdcovského kultu se objevily v Itálii a v menší míře v Německu před zhroucením Sovětského svazu“ (s. 526). Uvádí pak příklady Romana Dmowského, Iona Antoneska, Jozefa Tisa a Anteho Paveliče. Proč ho však nenapadne srovnání s Ruskou osvobozenou armádou Andreje Vlasova, Irskou republikánskou armádou, polským Národně-radikálním hnutím Falanga, finským Patriotickým lidovým hnutím či pravicovými skupinami v Pobaltí (které se na rozdíl od chorvatských nebo slovenských fašizujících hnutí musely rovněž potýkat se sousedstvím Ruska)? Proč nesrovnávat Banderu a jeho kult s Bolesławem Piaseckým, Simónem Bolíwarem, Samorou Machelem či Che Guevarou?

První vědecká biografie Stepana Bandery se tedy bohužel příliš nevyvedla. Autor vycházel apriorně z přesvědčení, že jeho hrdina a objekt vědeckého zkoumání je zavrženíhodný zločinec. A že ti, kteří ho téměř po celé minulé století na ukrajinských územích i v exilu uznávali jako národního reka a od roku 1959 také mučedníka, jeho zločiny kryjí a schvalují. Kniha Grzegorza Rossoliński-Liebeho je tak spíše než životopisem poněkud monotonním šestisetstránkovým obžalovacím spisem.

Až na několik málo překlepů a triviálních chyb (vůdce rumunské Železné gardy Horia Sima nezemřel v roce 1933, ale 1993; nacistická okupace dnešních ukrajinských území trvala zhruba tři roky v západní části a dva ve východní, nikoli naopak, jak je uvedeno na straně 240), nepřesností v názvech (např. *Sanacja* nebyla strana, nýbrž obecné označení pro systém vlády, který Józef Piłsudski vytvořil po květnovém převratu v roce 1926; polští protikomunističtí partyzáni po válce se označují jako „prokletí vojáci“ – *żołnierze wyklęci*, nikoliv jako „lesní lidé“ – *leśni ludzie*) a někdy zmatečného používání přepisů místních názvů z různých jazykových variant je třeba ocenit pečlivou redakční práci vydavatele. Nekvalitní je naopak mapový doprovod – kupříkladu mapa na straně 292, jež má zobrazovat východní Evropu

v roce 1945, ukazuje Německo a Rakousko v dnešních hranicích, Krym jako součást Ukrajinské SSR a Kaliningrad, který své sovětské pojmenování získal až v roce 1946.

Je jistě politováníhodné, že Grzegorz Rossoliński-Liebe se kvůli svým článkům o ukrajinském nacionalismu setkával s emotivním přijetím na Ukrajině (a to nejen v Haliči) a jeho vystoupení byla narušována či organizátory na poslední chvíli odvolávána. Sám ale v publikované práci staví rovnítko mezi Banderu a ukrajinský nacionalismus, čímž potvrzuje, že Stepan Bandera je symbolickým hrdinou. Neměl by jej proto pouze odsuzovat a ztotožňovat se zločiny, jichž se dopouštěli někteří ukrajinští nacionalisté (zejména jako příslušníci *Ukrainische Hilfspolizei* – Ukrajinské pomocné policie), stejně jako příslušníci jiných národněosvobozeneckých hnutí. A vypráví-li židovský, polský a ruský příběh o Banderovi, neměl by opomenout vyprávět také příběh ukrajinský.

Pro značnou část Ukrajinců Stepan Bandera je a bude symbolem odporu proti sovětskému Rusku i Polsku, symbolem boje za nezávislost a inspirátorem jejího vyhlášení v roce 1941. To však zdaleka neznamená, že by všichni Ukrajinci souhlasili s jeho antisemitismem, xenofobií, autoritářstvím a používáním násilí jako prostředku politického boje. Pro Grzegorza Rossoliński-Liebeho je naopak zavrženíhodným symbolem ukrajinského fašismu, antisemitismu, terorismu, inspirátorem protižidovských pogromů, a dokonce genocidy. Jako historik by se ale neměl dopouštět nemístných zjednodušení, vytrhávání událostí a osob z kontextu doby a příkrých, nepodložených, emotivních odsudků. Těch jeho práce bohužel obsahuje značné množství, což ji připravuje o kredit vyvážené historické biografie.